

„Mi a neved?”

I. Előszó

Angyal, angyalok...? A kérdésre rögvest fölszegjük a fejünket. Hova tűntek a gyermekkori évek, amikor karácsony szentestéjén – a Csendes éj éneklése közben – még szárnyuk suhogását is hallani véltük. Ugyanakkor évek jártával – neveltetéstől függetlenül – ki-ki mégiscsak megtapasztalhatta az angyalok „jelenlétét”, netán sajátos angyalhit is kialakulhatott benne.

A vallások történetében a kezdetektől a jelenig – rá-cáfolva szekularizált világunkra – hol ne jelenne meg, illetve hol ne jelennének meg – szárnyaikkal, avagy anélkül – gondolkodásunkban („jó őrangyalod van”), érzelmeinkben (a már említett karácsonyi ünnepen), akár hitünkben („téged valóban az őrangyalod mentett meg!”). S az imént említett kifejezések nem azt jelképezik-e egyre szélesedő körökben tapasztalható módon, amit a visszapillantó tükör fölé elhelyezett – többnyire a nagyszülöktől örökölt – rózsafüzér?

E dolgozat célja korántsem annak kutatása, hogy felmérje az angyalokba vetett hit vallástörténeti fejlődését, még kevésbé szociológiai hátterét, vagy jelenlegi reneszánszának elvilágiasodott formáit (V. ö. *Th. Ruster, Die Neue Engelreligion, Butzon and Bercker, 2010*), hanem annak felmérése, hogy mit mond róluk a Biblia: léteznek-e avagy sem, szimbólumok-e, avagy csak a bibliai hagyomány világképének kellékei?

Látnivaló: rövid „előhangunk” azért juthatott szóhoz, hogy jelezze: írásunk kizár egy csomó ma felvetődő kérdést, és megmaradva a mai bibliakutatás módszerénél, válaszolni igyekszik néhány Bibliában megjelenő, angyalokkal kapcsolatos kérdésre.

II.

Persze, a vallástörténeti vizsgálódás (amelyről értékes áttekintést ad a *Theologische Realenzyklopaedie*, röv. *TRE, Band IX. Engel* szócikke, 583–586) és a mai érdeklődés elhárítása csak látszat, hiszen olyan kérdérről van szó, amely azért kerülhetett a Bibliába, mert az emberiség hitét ősidőktől kísérte és kíséri mind a mai napig. Képpel élve azt is megkockáztathatnánk: az emberiség „hite” mintegy kristályosodott méz-ként sűrűsödik a bibliai angyalok világába. Ezért mégsem tűnik illuzórikusnak, ha a Bibliából (az Ó- és Újszövetségből) megkíséreljük kiszélesíteni látókörünket e témakörben: mégpedig elsősorban az emberi lét felé. De amikor a Bibliát állítjuk figyelmünk középpontjába, óhatatlanul szűkítenünk kell tágaságát. Belőle csak néhány jellemző vonást villanthatunk fel (mindenek előtt a legősibb hagyományból), amelyekben érdemes eltűnődni.

C. Westermann említi kitérő könyvében (*Gottes Engel brauchen keine Flügel, Kreuz Verlag, 1978, 50*), hogy az Ószövetségnek az angyalokról szóló tudósításait három korszakra lehet tagolni. A korai idők elbeszélő írásai természetes közvetlenséggel, hétköznapi stílusban szólnak e „közbülső lényekről”. Úgy tartoznak nekik a korai idők valóságához, mint Isten, a fák vagy az állatok. A babiloni fog-

ság idejében, az Ószövetség teológiai és irodalmi virágkorában viszont alig esik szó róluk. A fogság vége felé azonban Ezekiel nyomán figyelemre méltó érdeklődés ébred irántuk, s ezt a figyelmet Zakariás nemcsak örökli és ápolja, hanem gazdagítja is, amely azután a deuterokanonikus könyvekben rendszerbe foglalt, teljesnek is mondható angyaltanná érlelődött. A továbbiakban az imént említett könyv gondolati nyomvonalán igyekszünk haladni, még ha a jobbra, balra nyíló ösvényeket is becserkésszük.

1. Távolság – közelség

Isten megközelítésének mindkét útja, amely meghatározza az egész Bibliát: Isten imádata (tisztelete) és ismerte (teológia), az angyalokkal kapcsolatban járhatatlannak, zsákutcának minősül. A Bibliától távol áll, hogy az ember imádjja az angyalokat, amint egyfajta angyaltan is idegen tőle. Ők kívül állnak az istentisztelet és a teológia körén. Szépen példázza ezt két történet a Biblia elején és végén.

Az Úr angyala eljött Manoáh meddő feleségéhez, és kijelentette neki: „fogansz és fiút szülsz.” Majd megjelent a férje és megkérdezte:

„Mi a neved? Ha ugyanis beteljesedik a szavad, szeretnénk megtisztelni.

Az Úr angyala azt felelte:

Miért kérdezősködsz nevem felől,

amikor azt titok fedi.” (Bir 13, 17–18)

Ez a párbeszéd az Ószövetség egyik legrégebbi könyvében olvasható; Sámson, akinek szüleihez odalépett az angyal, valószínűleg Kr. e. 1100 körül élt. Egyáltalán nem különös, még kevésbé véletlen, hogy az Újszövetség jóval később keletkezett irataiban, mint például a Zsidókhoz írt levélben vagy János Apokalipszisében ugyanerről a figyelmeztetésről, az angyaloknak ugyanerről a távolságtartó tiszteletéről olvasunk. János a látomásoktól elragadtatva földre esik.

„És amikor hallottam és láttam, leborultam az angyal lába előtt, hogy imádjam őt, aki megmutatta nekem ezeket. De az így szólt hozzám: Vigyázz, ne tedd... az Istent imádd!” (Jel 22, 8–9)

A két történetet több mint ezer év választja el egymástól. Mindkét elbeszélés egyfelől elhárítja az angyalok imáadását, másfelől világosan kijelöli tiszteletük határát. Az ősi történetben a tiltás a név kimondásának megtagadása. Aki tudja az angyal nevét, az bizonyos hatalommal rendelkezik felette, ismeri őt, nevével szólíthatja.

A Biblia angyalai az istentisztelet és a teológia peremvidékén „élnek”, mindazonáltal mégis beletartoznak a Szentírás közegébe. Legitim terepükön olyan jelentőségük van, amelyet nem könnyű felismerni. Amint már említettük, utalnak a teológia és az istentisztelet határaitra. A

Biblia ugyanis nem egyszer olyan eseményekről és alakokról tudósít, amelyek, illetve akik az előbbi kategóriák egyikébe sem illeszkednek bele maradéktalanul, egyikével sem ragadhatók meg kielégítően. „Történeteik” érzékeltek: amit Isten tesz, azt csak „rész szerint” tudjuk szavakba foglalni; megsejtetik: az istenimádás minden változatának tiszteletben kell tartania bizonyos „szabad teret”, ahol megszűnik az imádat és a szolgálat, ahol kimerülnek az emberi lehetőségek. Ugyanakkor ez csupán az egyik, elhatároló oldala annak, amire az angyalok felhívják figyelmünket.

Az Ó- és Újszövetség számos angyaltörténetének másik, pozitív oldalát akkor fedezhetjük fel, ha „kihalljuk” belőlük azt a hangot, amely ezeket az elbeszéléseket rokonítja: az angyal olyasvalaki, aki találkozik az emberrel. E találkozások jellemző vonása, hogy mindig ő a kezdeményező, hogy minduntalan váratlanul jelenik meg, S akit meglátogat, nem győz felocsúdni a meglepetésből. Úgy is fogalmazhatnánk: az angyal szinte „rajtaütésszerűen” készíti elő Isten szándékát. A korai ószövetségi hagyomány – úgy gondoljuk – azért beszél az angyalokról, mert ők önmaguk „létén” túli valóságra utalnak, amelyeknek szövé tétele meghaladja a teológia és a nyelv, sőt az istentiszteleti cselekmények metakommunikációs lehetőségeit. Ebben az összefüggésben az angyaltörténetek Isten és ember találkozásának egy másfajta lehetőségéről szólnak.

Ezzel kapcsolatban előrebocsátjuk, hogy a „találkozás” fogalma itt kizárólag abban az értelemben használjuk, amennyiben az sorsfordító, vagy legalább is lényegesen befolyásolja az „ütőköző” partnerek életútját. Kisgyermekek között még nem igen létezik ilyen, hisz oly kicsiny az őket egymástól elválasztó „távolság”. Az elemelt korúak között viszont éppen ellenkező a helyzet: a távolság már akkorára nőhet, hogy az kizárja közöttük egy pályamódosító kölcsönhatás lehetőségét. Találkozási készségünk tehát erősen életkor-függő: vannak mélypontjai és tetőpontjai, s közbülső értékei is természetesen.

Isten és követői is találkozhatnak az emberrel. Az Istennel való találkozás rendkívüli (elsőleges) esete azonban a maga ritkaságában félreismerhetetlen. Egy ilyen találkozás legerőteljesebben és legmélyebben a *próféciákban* jut kifejezésre. Emellett azonban az Ószövetség a maga tágasságában más lehetőséget is ismer: Isten követői mindenkivel találkozhatnak, mégpedig egészen váratlanul. Hogy ez nem csupán pusztá vélelem és merő hit, hanem tényszerű észlelet, mint világunk bármely tapasztalati ténye, arra a Biblia meggyőző világossággal utal: a korai idők elbeszéléseiben az angyal nem fentről alászállva találkozik az emberrel, hanem a pusztá földön, a poros utak világában: mint ember az emberrel. Később mindez másként történik. Önkéntelenül is eszünkbe villanhat a karácsonyi jelenet, amelyben az Úr követe nagy örömet hirdetve ott áll a pásztorok előtt, s egyszeriben mennyei seregek sokasága veszi körül az angyalt és dicsőítik Istent. A Biblia e történetének szemléleti formája elég kései és meglehetősen egyedí. Tulajdonképpen két egymástól teljesen különböző ábrázolási mód keverékéből keletkezett, és nem szabadna oly módon általánosítani, amint az gyakran történni szokott. Az ősi elbeszéléseknek éppen az a sajátja, hogy Isten küldöttjei földi utakon poroszkálnak, és általában ott lelik fel az embert. Isteni küldött mivoltuk azonban a találkozás pillanatában fölismerhetetlen.

Bentze Tibor műve

A korai angyaltörténeteknek éppen itt van az archimédeszi pontja.

Az Ószövetség egyik története rövid szempillantásra feltárja előttünk azt a másik világot, amelyben Isten küldöttje találkozhatnak az emberrel. A három férfi Ábrahámnál tett látogatásáról van szó (a Teremtés könyvének 18. fejezete).

Ábrahám a déli forróságban ott ül sátra előtt, majd amikor feltekint, az úton három feléje közeledő férfit pillant meg. Eléjük siet, megindító szívéllyességgel invitálja és marasztalja őket. Vízet ad a vendégek lábára, lepényt süttet Sárával, kiszalad a mezőre, hogy kiválassza a leülésre szánt borjút. Aztán a lakoma után a három vendég közül immár csak az egyik közli vele az üzenetet: esztendő fordultával fiad születik Sárától.

A szívesség, amellyel Ábrahám a három embert megvendégeli, az étkezéshez sürgető hívogató, a nagy hirtelenjében elkészített lakoma nem a küldöttnek vagy Isten küldöttjeinek szól – hogyan is tudná a vendéglátó, hogy valójában kik is ők –, hanem a vendégeknek. A történet – nem kétséges – ezt a vendégszeretetet kívánja dicsérni s egyben ajánlani, és a szép, eleven ábrázolás minden mondatban feltételezi, hogy a három ember, lábán a hosszú út porával, éhesen és szomjasan állít be Ábrahámmal. Éppen ezekben a vonásokban fedezhetjük fel azt a számunkra már idegenre vált világot, amelyben az emberek – hitük szerint – várják, hogy Isten küldöttje felkeresse őket. Ez az attitűd húzódik ugyanis a vendégszeretet és tisztelet mögött, amelyben a vendég részesül, valamint az előjogok mögött, amellyel kitüntetik őt: a jövevény könnyen lehet, hogy nem más, mint Isten küldöttje.

Mindezt olyasformán képzelhetjük el, hogy Ábrahám idegenek között él és vándorol, akik közül olykor egy távoli kereskedő, máskor egy vándor vagy épp egy szökevény, netán egy küldött érkezik. Mindig számolni lehet velük. Az a kérdés tehát, hogy vannak-e Istennek ilyen küldöttei, léteznek-e ők – nem merül föl. Az angyal ebben a nomád, illetve félnomád világban még nem reprezentálja a túlnanít, a transzcendenst, hanem csak a távoli messzeséget. Ezért kerülhet sor találkozásokra az emberek útjain. Ábrahám idejében és még évszázadokkal később is ezért várakozhatnak nagy-nagy reménnyel a küldöttek látogatására.

Az imént említett készenlét és a modern „angyalhit” között egy igencsak távolságtartó különbség érzékelhető. Amit ma általában „angyalhiten” értünk, már nincs sok köze Ábrahám korának küldötteihez és azok nyitott szívű várásához. Annak a készségnek, amely Ábrahám szívélyes vendégszeretetében és Isten küldötteinek magától értődő befogadásában mutatkozik meg, mai világunkban a többé-kevésbé erőltetett, és megváltozott jelentéssel bíró angyalhit következményeként valami egészen más felel meg.

E helyütt eszünkbe juthat, Jézus többször is tanítványai lelkére köti: a szegényekben, a rászorultakban, az elesettekben találkoznak vele. „Amit a legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek.” Első hallásra is érzékelhető a megfelelés, amely Ábrahám jövevényeket befogadó barátsága és Jézus szavai között fennáll.

2. Közeledés – üdvözlés

„Az angyal belépett (Máriához) és megszólította: »Üdvözlégy kegyelemmel teljes!«” Az Ave Mariának évszázadok óta mindig új és új árnyalatai jelennek meg a kora középkortól egészen napjainkig a különféle művészeti ábrázolásokban, ugyanakkor azonban a bibliai köszöntés igazi lényege nem fejeződik ki sem a zenei dallamban, sem a képi ábrázolásban (v. ö. L. Coenen, E. Beyrether, H. Bietenhard, *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*, I., Engel szócikk).

A Biblia két alapvető módját ismeri Isten kinyilatkoztatásának. Az egyik az *epifánia*. „A Szentírás epifánián Isten történelmileg megragadható önfeltárását érti a legkülönbözőbb manifesztációkban, de nem abban az értelemben, hogy őt emberi szem megpillanthatná. Isten dicsősége a hatalmából fakad – az Ősz-ben a *Szináj*-hegyen véghezvitt, az Újsz-ben pedig Jézus személyében és művében testet öltő – tettében jelenik meg megragadhatóan” (H. Vorgrimler, *Új Teológiai Szótár, epifánia* szócikk).

A másik a *teofánia*: „Istennek önmagáról érzékeinkkel felfogható, emberi alakban v. többnyire nagyszerű és félelmetes természeti jelenségek formájában adott kinyilatkoztatása” (H. Haag, *Bibliai lexikon, teofánia* szócikk). A megjelenések e formáiban teljesen elképzelhetetlen az üdvözlés nyelvi formája.

Amikor az angyalok hétköznapi köszöntéssel közelednek az emberekhez, akkor ezekben a jelenetekben a kinyilatkoztatás két előbb említett, alapvető módjától különböző, *harmadik* megnyilatkozási formáról beszélhetünk, amelyben Isten emberivé válik követében. A kinyilatkoztatásnak ez a harmadik módja, amely az Újszövetség szerint Krisztusban ért céljához, az a kinyilatkoztatási mód, miszerint a döntő esemény már itt a földön véghezmegy:

Isten küldötte elhagyja az isteni, transzcendens, emberfeletti szférát, s kimondja az üdvözlő szót.

Amit a fordítások vagy a képek és dallamok művészi ábrázolásai eltakarnak, voltaképpen az a *lényeg*: a hétköznapi köszöntés. Utóbbi megállapításunkat egy másik bibliai történettel igazolhatnánk, amelyben az angyali üdvözlés hétköznapisága és szokványossága még szembeszökőbb. A Teremtés könyvének 16. fejezetében egy angyal találkozik Hágárral, aki úrnője elől a pusztába szökik. Így szól hozzá:

„Hágár, Sárail szolgálója, honnan jössz és hová mégy?”

E köszöntés megszólításból és két kérdésből áll, amely a „honnan” és a „hová” iránt érdeklődik. A mondat egyszerű emberek hétköznapi életéből származik, akik ismerik egymást, akik érdeklődnek egymás iránt (honnan?, hová?), s az együttélésből adódóan egymásra szorulnak vagy éppen kíváncsiak egymás dolgaira.

Ami ebben a kérdésben kiváltképpen nyersen hangzik, az a Bibliában általában minden angyali üdvözlésben áll. Isten küldöttei ugyanis nem kultikus vagy eksztatikus, nem is valamiféle fennkölt közegben jelennek meg, hanem a hétköznapi együttélés szilárd talaján. Ha nem szoktunk volna hozzá annyira az angyali üdvözlésekhez, akkor ők valószínűleg abszurd, sőt egyenest illetlen alakokként kerülnének elénk. Hiszen a köszönés, mint az emberközi kapcsolatok kezdeményezője sajátságosan emberi közösségre korlátozódik. Ha valaki köszönt engem, és ha én ezt viszonzom, akkor felveszem őt emberségem „körébe”. Az üdvözlésnek tehát felbecsülhetetlen értéke van az együttélés szempontjából. Az olyan lét, amelyben nincs már üdvözlés, megszűnik emberinek lenni. Az üdvözlés az emberi beszéd alapformája, sőt egyenest a közlendő üzenet ágyazata. Hogy ez a tény milyen mélyre ereszti gyökerét emberségünkbe, arról ismerhető fel, hogy évezredekken keresztül fennmaradt, továbbá arról, hogy az üdvözlés azon kevés beszédalakzataink egyike, amelyben szavak és gesztusok, szó és taglejtés szükegszerűen együvé tartozik.

Az eddig elmondottakból talán világosabbá válik az „angyali üdvözlés” jelentése is, amelyet a következőképpen körvonalazhatnánk: Isten kiüresíti önmagát (*kenoszisz*), megtestesül és alászáll (*katabaszisz*) az emberi szférába. Miközben erről hallunk, olyan világképre gondoljunk, amelyben kivétel nélkül minden ember hiszi és tudja, hogy létét világföldtől és világon kívüli erők ölelik körül, s amelyben minden nap megtapasztalja ezeken az erőknek százféle hatását. Ebben a világban véletlenül sem akad olyan ember, aki elutasítaná ezeket a megjelenségeket, netán szembehelyezkedne velük. Vagy miközben elmondaná a nyilvánosság előtt, hogy látta a trónon ülő Istent mennyei udvartartása körében, bárki is komolytalannak vélné kijelentését, netán még meg is mosolyogná. Empátiával bele kellene helyezkednünk életükbe, hogy megértsük: mit jelent, ha Isten küldötte odaszegődik egy férfihoz munkája kellős közepén, vagy odalép egy asszonyhoz, aki háza körül szorgoskodik, s éppúgy köszönti őket, mint a szomszédok. Emberi szempontból a küldött szerepe kevésbé mennyei jelenség, sokkal inkább találkozás, vagyis sorsfordító esemény az érintettek életében.

3. Belépni – eltávozni

A korai időkben az angyal természetfölötti mivolta nem váratlan megjelenésekor mutatkozik meg, hanem csodás távozásakor. Gedeon története elmeséli meghívását. Az angyal arra kéri őt, állítsa helyre az oltárt, majd botjával megérintette a húst és a kenyeret. Erre tűz csapott ki a sziklából, és megemésztette a húst és a kovásztalan kenyeret. „Ezután az Úr angyala eltűnt a szeme elől.” Gedeon csak most veszi észre, hogy Isten követével beszélgetett (v. ö. Bírák könyvének 6. fejezete). Hasonló epizód-ról értesülünk egy másik történetben is, amikor az angyal bejelenti Sámson szüleinek, hogy fiuk fog születni. Az elbeszélés végén olvassuk: „Manoah vette a kecskét az ételáldozattal együtt, és bemutatta a sziklán égőáldozatul az Úrnak, aki titokzatos dolgokat művel. Amikor a láng az ég felé csapott az oltárról, az Úr angyala fölemelkedett ebben a lángban” (v. ö. Bírák könyvének 13. fejezete). A két történet feltűnően hasonlít az emmauszi tanítványokról szóló újszövetségi tudósításhoz (v. ö. Lk 24, 13–35), amelyben a két tanítványnak Jézussal való találkozásáról az Ószövetség angyaltörténeteinek hangnemében hallunk. Jézus éppúgy odalép a két útítárhoz, mint az Úr angyala Ábrahámhoz vagy Gedeonhoz. Szóban és gesztusokban egészen emberi történet a legvégső mozzanatig, amikor is az idegen olyan jelet ad, amelyről azonnal felismerik, hogy Isten küldötte, s e pillanatban már el is tűnik előlük.

E tudósításokban érdemes felfigyelni az eltávozásnak egy olyan vonására is, amely feltűnő módon gyakran előfordul: az emmauszi úti kép elején, amikor a feltámadt Úr vándorként odalép kettőjükhöz, és ők nem ismerik fel, ezt a megjegyzést olvassuk: „gátoltatott a szemük”. A jel után viszont arról hallunk, hogy „megnyílt a szemük”. Hágár történetében ugyanez a motívum így szerepel: „Isten megnyitotta a szemét, és látott...” (a Teremtés könyvének 21. fejezete). És amikor Jákob találkozik az angyallal, ezt hallja tőle: „Emeld föl a szemed, és láss...”. Bileám történetében pedig ezt olvassuk: „és Jahve megnyitotta Bileám szemét...” (Számok könyvének 24. fejezete). A Bírák könyvének két angyaltörténetében a követek hirtelen eltűnésében rejlő üzenet felismerése a célpont. Mindkét elbeszélésében közös vonás: az angyal másként távozik, mint amiként érkezett. Nem ugyanazok a szemek szemlélik elmenetelüket, mint amelyek jövetelüket látták. A döntő esemény a kettő között történt: felnyílt a szemük.

A kérdés kevésbé az, hogy hiszünk-e ezekben a bibliai történetekben, vagy sem. Bizonyára sokan hajlanak arra a véleményre, hogy Isten ma már nem úgy küldi „angyalait” a világba, mint egykor Ábrahámhoz vagy Gedeonhoz. Sokkal inkább az a kérdés: vajon az egészen átalakult világunkban teljesen megváltozott emberekhez Isten egyáltalán tud-e üzenetet közvetíteni. De mért ne tudna? E kérdésre akkor szolgálhatunk valame-

lyes válasszal, ha figyelembe vesszük: az ember elképzelhetőnek tartja-e Isten ilyenféle „beleszólását” hétköznapi életébe? Igaz, nagy különbség van az emberek között. Van olyan, aki a napi üzenetet és a napi küldöttet már eleve bejegyzí naptárába, érkezését beilleszti életébe. És akad olyan, aki munkája minden gondja és baja között nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy valahonnan bármikor eligazító hírt vagy váratlan látogatót reméljen; olyan üzenetet, mint az angyaltörténetek megszólítottjai, akiknek „megnyílt a szemük.”

A küldött érkezésének és távozásának történeteiből azért szert tehetünk némi bizonyosságra, amely segítségünkre lehet Isten hírnökeinek kérdéskörében. Az angyal ismeretlenül találkozik az emberrel. Úgy lép hozzánk, mint ember az emberhez, aki éppúgy világunkhoz, földünkhöz tartozik, mint mi. Csak látogatására visszaemlékezve, eltávozásának pillanatában jelentheti ki az ember: Isten küldötte látogatta meg. A találkozás akkor jön létre, amikor a küldött által meglátogatott ember szeme megnyílik. A változásban, amelyet a látogató idéz elő a meglátogatottban, ismerszik fel Isten küldötte. Az nem látta a küldöttet, akinek nem nyílt meg a szeme az üzenet nyomán. Abban a pillanatban azonban, amikor a látogató befejezte szolgálatát, már el is távozott. „Az angyal(ok) megjelenése, beszéde, tette inkább csak hirtelen, pontszerűen érinti az emberi-földi lét körét, sohasem folytonos eseményso-rozat” (Kozma Zsolt szerk., *Bibliai Fogalmi Szókönyv, angyal, követ* szócikk).

III. Zárszó

Amit elmondtunk, csupán vékony szeletét érinti annak a gazdag hagyománynak, amit a Biblia az angyalok-ról megőrzött. De ennek elemzésében is állandó éberség-re van szükségünk. A történetekben szereplő Isten küldöt-

tei „az Úr angyalai”. A magyar bibliafordítások ugyancsak így nevezik őket. Ők közvetítik az üzenetet, nekik kell egy-egy embert megszólítani, az ő tisztük e szolgálat végrehajtása, s róluk csak az üzenet kedvéért esik szó. Isten követeinek ez a szolgálata a későbbi időben azután átszáll egyes emberekre, akiket prófétáknak nevezünk. Nem lehet véletlen, hogy az angyalokról a prófétákat megelőző korszakban (az ósatyák és a bírák idejében) keletkezett történetek „súlypontja” a későbbi (a babiloni fogság előtt keletkezett) prófétai könyvekben szinte egy csapásra eltűnik, súlytalanná válik. És az utóbbi időszakból származó történeti könyvek is hallgatnak róluk. Az a tény, hogy a különböző korszakokban a Biblia egymástól teljesen eltérő módon tudósít az angyalokról, nagyfokú óvatosságra int: a Szentírásból csak megfontolt következtetéseket vonhatunk le a jelenre. Az angyalokról megrajzolt időtlen és általánosan érvényes kép ugyanis nagyon gyakran ikon helyett torzképpé válhat, a róluk összeszerkesztett tanítás pedig hamisnak, hiteltelennek minősülhet.

De a történeteknek ebből a szerény rétegéből, amelyet Isten népének legkorábbi ideje tartott fenn, amelyet a szóhasználat megőrzött attól, hogy a mesélők kedv zsákmányává váljon, mégis csak felöltik az a sajátosan és specifikusan „bibliai”, amelyet a Szentírás az angya-

lokról közöl. Mindaz, amit a Biblia Isten angyaláról elmond; az angyalról, aki odalép Hágárhoz majd Máriához, Isten követéről, aki meghívja Gedeont, majd nagy örömet hirdet a pásztoroknak és az egész népnek – „Ma megszületett a Megváltótok, Krisztus, az Úr, Dávid városában” –, félreismerhetetlenül és letagadhatatlanul összefüggésben van a Biblia középpontjával és céljával. Isten követe e történetekből nem tessekkelhető ki, nem törölhető ki.

„Szent Ágoston szerint az »angyal« nem lényre, hanem egy feladatra vonatkozó megjelölés. Az angyal Isten követe, általa üzen Isten az embernek, vagy kíséri, hogy benne valamit elérjen. Jöhet hozzánk az angyal emberalakban, álomban vagy lelkünkben. Az angyal megtapasztalásának helye a szív” (A. Grün, *Mindenkinek van egy angyala*, 14). Az angyalok – úgy gondoljuk – végső soron Isten lehetőségeinek embert szolgáló megtestesítői.

Az angyal találkozik az emberrel, és az ember találkozik az angyallal, aki „kinyilatkoztat”, üzenetet közvetít, ugyanakkor távozásában titokzatosan „elrejtőzik”. A kölcsönös egymásra találásban az ember önmagát is jobban megismeri. Nem kap végérvényes választ kérdéseire, de megtapasztalja, ő is „kinyilatkoztató” és „elrejtőző” lény. Tudatosan benne: az önmagát „kinyilatkoztató” ember vall magáról. S aki vall, az valamit megoszt másvalakkal. Megoszt, hogy másnak adjon, és elfogad, hogy másban részt vegyen. Bizalommal részt ad magából, s elfogadva részt vesz a másokban. Öszintesége azonban egyben fájdalmas is, mert kiszolgáltatja magát, s titkával együtt jövőjét is veszélyezteti. Ezért elrejtí érzékenységét és sebezhetőségét: „elfedezi megcsorbult levelét / a virág” (József Attila, *Látod?*). Elgondolkodtató, amit Nietzsche mond: „Minden nagy szellemnek szüksége van álarcra.” Sőt nemcsak a nagy szellemeknek, hanem minden embernek is, aki ismeri önmagát, saját elmentmondásos természetét. Az ember sem álarcával nem tud teljesen azonosulni, vagyis ahogy mások számára jelen van, de önmaga teljes leleplezésével sem képes önmagához és embertársához közelebb kerülni. Úgy látszik, éppen a „kinyilatkoztatás” hitelessége és a belső egyensúly megőrzése végett mégiscsak szükség van álarcra, amely mögött Isten privát, önmaga számára fenntartott területe húzódik. Itt egyedül neki van rendelkezési joga. Ezért „sohasem érnénk a végére annak, hogy levegyük álarcainkat. És az utolsót, mely arcunkra rögzül, teljesen bizonytalan, hogy a halálnak sikerül-e lefejtene rólunk” – írja F. Mauriac. Az emberarcú angyallal találkozárra is lehetőségünk nyílik, hogy az „utolsó” álarc egy angyalibb emberarcot mutasson...

Verebes György műve

Nem mate-, hanem metarealizmus

Gondolatok az „angyal”-problematikáról

Azt állítom, hogy senki sem tud metafizikai premisszák nélkül gondolkodni... egyetlen lépést sem tehetünk az ismeretlenbe anélkül... hogy metafizikai (előzményeket a levonandó következtetésekhez) fogalmazzunk meg, mik túl vannak az általunk már ismert dolgokon. A hit és gyermekei: a vallás, a filozófia és a világszemlélet minden kultúrában nélkülözhetetlen. – A hit a megmagyarázhatatlan valóság pótolhatatlan kerete.

Rupert Riedl biológus

Minden védekező, apologetikus magatartás ... távol áll tőlem.

Hans Küng teológus

„a nyelv mögötti nyelv mögött az angyal...”

Halmai Tamás költő, kritikus

Azt hiszem, bárminek (akár az érthetetlennek) befogadásához is az eddig megértettektől, az eddig bizonyosnak tartottaktól való gyöngéd, de határozott elszakadás, a fölmerülő kérdésség, a mintegy lassított ütemű s óvatos átkelés rajtuk s közöttük, tehát a túllépésük szükséges. Legyenek mögöttem mindazok, amik megakadályozhatják a szüntelenül közeledő, özönlő vagy csak egy részecske-szelídségű s titkú, magányos újnak, a még nem ismert valóságnak érkezését. Nem kell tudnom, mi jön. Várom kell, vágyom arra, hogy amiket még csak sejtetek, hiszek bennük – s ez a valóság minőségjegye –, mintegy légnemű személyességem, rajtam tűnjenek át. Nemcsak új szókapcsolatok, új ihletettség- és gondolkodás-formák, spontán intuitív, gondolati mezők, alárendelő asszociációik, s minél tágasabb szellemi „öblösödések” keletkezésének, az új elemeinek helyet adó, aktív örök, megüresedés hasson, hassanak át, hanem a tudományok fölkinálta, az elragadtatásig mély, de objektív tudásanyag is, és meghatározó módon segítsenek ebben a befogadó folyamatban. Az állító, általában múltvédelmi okokból éles radikalitás, mely annyira szeret leszögezni, s eleve kizár, soha nem vezet el fölnyíló mélységekig, az eddig ismeretlen vagy csak következtethető, mintegy suhogásszerűen közelítő „jövöbeliség” felé. Mégsem ez az elhallgattató tónus, mozdulat, beidegződött félelemérzés, magatartás választja el az „eddig”-t a „földerengő”-től, hanem a létszemléletben meggingó hit, mit elfödni hivatott a radikalitás.

Nem a megnevezésen vagy az elfogadottságon múlik valaminek a tét-jellege; maga a valóság jelenik meg tétként. A valóságnak legvalóbb, az ál-valóságtól megkülönböztető, leglényegéből eredő vonása az, hogy létfontosságú. Minthogy az élt élet gyors, összetörülő, váratlan történései közepette fölbukkanó valódi valóság maga a lét (Lét); megvillan és eltűnik. Ezt teszi itt létünkben a lét az életben, s az élet (Élet) a létben. Megragadhatatlan, s éppen ezért törjük érte magunkat (akár tévutakon is). Az, hogy van és mégsincs, nincs, de lennie kellene, mindenél több, stabilabb, perdöntőbb; ahogyan van-nincs. Miért? Mert ami rajta kívül van, az csak létezik. S ami létezik, az ezt „van” nélkül teszi, vagyis előbb-utóbb teljesen, tövig nincs lesz. Tudjuk, mégis van-ként éljük. A virtuá-

lis valóság nem valóság. Még csak vegetáló létezés sem. Épp, hogy valami.

A vágyott valóságtól – amit akarunk, szeretnénk, átéljük, megízleljük – „elvárjuk”, hogy anyagszerű legyen. Ha minden lehet, csak anyagszerű nem, mert másnemű, ahogy hisszük vagy hittelenül gyanítjuk, mégis meg akarjuk fogni, simítani, tapogatni, húsunkkal érezni a húsát. És (megrendülve, emberhez méltóan) igazunk van. Ez megismerésünk, megértésünk, a gondolkodó képességünket is feszegető, isteníthető emberségünk alapja. Ezért követelménye. Vagyis a valóság utáni vágyakozásunk nem más, mint evilágiságunk nagyrabecsülése, célja, eltökélt, kimunkált, alázatos önszeretetünk joga arra, hogy szerethessünk és szeretessünk is. Ösztönösen, szenvedélyesen, önmagunkat végképp elherdálni képtelenül, de szorongottan, mert szorongó félelemtől hajtva csak a valóságot akarjuk. Mi a valóság?

Az, ami mindig megelőz minket, tehát csak *lesz* velünk. Mégis akkor áradhat szét *mögöttünk*, ha már átjárt minket. Ha csak egyszer is áthatotta testi-lelki-szemleli teljességünket, értelmileg és láthatatlanul stigmatizált minket. Nem adunk neki nevet, mert totális szerelemnek érezzük. Vagyis nincs is szüksége névre; örökre visszavárjuk. Még ha gyűlöljük is, mint azt a szeretőt, aki elment. Elhagyott. A valóság tehát lehet mögöttünk is akár, mert már előttünk volt. Lehet nélkülünk is, mert már volt velünk. Mutathatja magát ismeretlennek is, mert egyetlen öleléséből már megismertük. Az előttünk elrejlő időben is benne sejtjük, mert már ott van a múltunkban. A valódi valóságnak része a testünk. A szavunk. Egyetlenségünk. Szerelmünk egyedi karaktere. Elragadottságunk magva, a józanságunk. Ételünk és italunk. Szeretve gyűlöljük, mert éhezett és szomjaztat minket. A valódi valóság leírhatatlan életbőség, mégis nyomor(úság)ban felejtett minket. Bosszúból tudni akarjuk őt. Szétrombolni áldott Nincs-itt!-jét. Megfoghatatlan kereteit. Már el is nézzük neki, hogy bujkál, hogy most éppen hol van, van-e egyáltalán, vagy nincs, mert – megértettük – a valódi valósághoz más szív, más

nyelv, más értelem szükséges; olyan, amellyel nem bírunk. Önzésünk szent és határtalan: valódi valóságosak akarunk lenni, végtelenül. Várunk.

Ha a valódi valóság ez, ilyen, efféle, mit jelent az, hogy régi? S mit, hogy új? Azt, hogy örök. Hisszük vagy sem. Örök-új. Nem tegnapi, hanem mai, s – ahogyan a gázóra utolsó száma megállás nélkül forog – már a mában is holnapi. Ha a valóság tényleg valódi, azaz örök, akkor tegnap, ezer, százezer éve, ki tudja, mióta, miközben *akkori*, már holnapi is volt. A valódi valóságnak végtelen aktualitása van, vagy nem valódi. S akkor nem is valóság. Viszont a húsom érzi, hogy nem virtuális valóságok között élek, s magam sem vagyok az. Senki sem az. Sőt azt hiszem, semmi sem az. Még a semmi sem virtuális. Még a semmiben is van valami, mondjuk egy részecske. Vagy a részecskében táncoló részecskék egyike, amelyik kiszökött. Nincs semmi, mint ahogy a folytonosan kiáltozó „minden” hajsza hóján semmi. Ha volna... A van (Van); ez, ő az igazi titok. S azért az, mert ami úgy van, hogy mégsem ő, csak általa valami „egy” – kicsi vagy nagy, nem fontos –, az a legszemélyesebb mélyünkben érint minket. Hogy például a Kozmoszban „mintegy százmilliárd galaxist ismertünk, az egyes galaxisokban átlagosan százmilliárd csillaggal”. Tessék? Ismerünk? S mindez (mi az, hogy mindez?) „a Kozmosz teljes anyagának” – mi az, hogy anyag? – „mindössze 4–5%-a”. (Berényi Dénes atomfizikus közlése.) Nem semmi, komolytalankodom pestie-

sen, bár ez a kiszólás esetünkben szó szerint ül. A tudomány nem segédkönyve, szótára a filozofálás(kodás)nak sem, de azért itt megállok... Lehet-e bármiféle, metafizikai vagy transzcendens elmékedést, tudást, hitet, intuíciót teljesen függetleníteni a tudomány lenyűgöző tényeitől, következtetéseitől, valóságátvitelétől? S ha nem lehet, akkor miért kellene? Nem az értelmeknek, hanem a létezésnek van szoros köze hozzá, hozzájuk. Amihez pedig közöm van, azzal együtt, a bennem kiváltott hatásaival, hatásaitól is folytonosan változva gondolkodom az „angyal-problematikáról”, ugyanúgy, ahogyan a költészetéről, például. S – bocsánat – egyáltalán nem érdekel, hogyan egyeztethető mindez (már megint ez a mindez...) a hitemmel, helyesebben, azzal a hittel, ami nekem ajándékozott. Egyeznek vagy sem, *mélyen* érintik, de nem rájuk épül, amit az „angyalságról” gondolok.

S hogy az angyalság egyáltalán probléma-e. Vagyis nem bizonyított, mondjuk. „Talányos, rejtelmes, titokzatos.” (Miért, a százmilliárd galaxis némelyike – nem tudom, hány – fényévnnyi sebességgel száguld az űrben, ez nem az?) A lényeg: hogy én – valamiképpen kozmikus „minta” – küszködöm. Tágulok vagy apadok. Én tapasztalok, foganok a szellemben. Én ereszkedem alá azokba a mélységekbe, amelyek nem azt várják, hogy bizonyosakat állítsak, hanem hogy aláereszkedjem. Majd ott meglátjuk stb. De azért állítok, állítgatok is... Ha Isten – akit hiszek, de nem tudok, nem úgy, mint az ateista; ő nem tagadhatja azt, akit nem tud, mert nincs –, szóval ha Isten látja, ami lett, s azt mondja róla, hogy jó, most én erősködöm vele: nem, nem jó! – ? Nem látod, hogy gyógyíthatatlanul el van nagyolva? Csupa hiba, ellentmondás, el van rontva, úgy rossz az egész, ahogy van. Mikor még arra sem vagyok képes, hogy fölfogjam: mi, milyen, hogyan volna jó? S miféle tekintéllyel állítsam a nem-et vagy az igen-t? ... Fájt már a fogad? Ugye. S lehetetlen, hogy mind a harminckét fogad egyszerre fájjon?... Ez a jó világ, miközben csakugyan bámulatos, rettenetes is, gonosz, kegyetlen, katasztrófális. Nem embernek való. Vagy talán mégis? Nincs benne, beleöntve, beleszöve valami (valami; mi?...), s ez az embert léte legmélyéig megrázza, elragadja, sőt fölujjongtatja, s minden iszonyúság ellenére öröme, (nem nagyon szeretem ezt a szót:) boldogságra ösztönzi, folytonos – hiábavaló? – munkára serkenti, holott már tízezerszeresen megszenvedette vele ez a világ egy gyűszűnyi „most-jól-érezem-itt-magam”-ért.

Pesszimizmus? Optimizmus? Jelentéktelen szavak ezek. A hangulat-báróba éppúgy beledőf a halál fullánkja, mint a világ leglátóbójába, a bepillantóba, a tudók tu-

dójába, a keserűbe vagy az örömödásba. ... Ho-hó!, én viszont pro vagyok! ... Jó, én meg kontra... A pro azt hiszi, előbb-utóbb pro-ista lesz az egész világ (n. b.: ez a porszemnyi), a kontra az ellenkezőjét. A helyzet meg az, hogy se ez, se az nem foglalkoztatja a többit. Mert ez a többi se ilyen, se olyan. Mi érdekli a többit? A saját fölfújt csekélysege. Vagy az sem... Talán igaz: soha ilyen elszánt ellensége nem volt magaunt embernek az ember. Nagyképű divatszava ez – sokrétűség. Szitokszava pedig – konkrét. S mindez (már megint ez a...) a posztmodern-poszt diktatóriájának, majdnem azt írtam: direktóriumának neonfényében. Mintha sakk-matt lenne. Jó, de maga a játék gyönyörű; ez az igazi cinizmus. Mert nézzetek be egy baleseti sebészet szünet nélkül s vérpötytyösen nyüzsgő hat műtőjének egyikébe, amelyben éppen egy négygyermekes özvegyet amputálnak mindkét lábára... Kedves Andrej Plešu, tudod te, mit mondasz? Mi az az „azonos másságunk”? Mi az a „kiterjedt saját”, amely iránt rejtetten nyílunk meg? Miért „minden” iránt? Az a „másvalami bennünk” a magunké?... Ha valami azonos, akkor nem más. Ha más, nem azonos.

És hogy „Mi más is az angyal...”? Ez a mi-más eltérli az angyal szó szerint lehetséges lényét, lényegét, formáját, láthatatlanságának, látványának sokféle (meg)sejtését, foszforeszkálását. Mi szükség volna olyan „más”-ra, amely „saját”? És nem „minden felé” nyílik meg rejtetten. Én például – aki lehetek azonosan a másom is – sokfélével ismerem a mindenben, amely felé nem kívánok megnyílni, sem rejtetten, sem rejtetlenül... Szóval ez a fajta 'angyali igen-nem', 'nem-de-mégis' mintha az elleplezetten radikális ember önkörébe kívánná kényszeríteni – szelíden hangzó elvontsággal – azt, ami (aki) nem-emberi. Akarja vagy sem, azt sugallja, hogy az angyal emberi képzet, változó színekben spiritualizáló arcél, szabad formájú struktúra – ilyenes a nem-létező létezése –, mintegy irreálisan realizálódó titokzatosság a materializált szellemi létben: „a magunk másvalamije”.

Nem. Az angyal a Világ Világosságának – tehát az embernek is – szolgálója, személy, aki értelem és fényerő, kozmoszt átjáró jóindulat, óvó, kérlelő, figyelmeztető, adott esetben kardmetszés-gyors reagálású szellemi lény, életvédő minden (s mindig) ravasz fondorlat, rossz szándék s gonoszság ellen. Maga az engedelmesség körülírása. Hatalmon kívül áll. Áll, vagyis hatalmas. Nem vagyunk végletesen kiszolgáltatva semmiféle földi Fejedelemnek. Szólhatunk hozzá. Ő is hozzánk. Meg is teszi. Egyszerre van alatta is, fölötte is törekeny létünknek. Nem hiedelem, nem babona, nem képzet, hanem a Teremtő teremtettje. A valódi valóság részei ők is. Az

Verebes György műve

Akarat akaratai. Alighanem tényleg „Iszonyúak” (Rilke). Az átható tisztaság fenyegető. Rémületet kelthetnek. De nem fölfegyverzett sátánvadászok, röpködő szárnyasok az Egyetemben. És nem is aprószárnyú, túlsúlyos, dagi puttók, pici bögyörövel.

Igen nehéz kivackolódnia a világnak az álruhás, mélyen gyökerező materializmusából. Ennek színskálája ma éppúgy, mint mindig a(z ál)dialektikus, nyers barbárságtól a tobzódo intellektualizmus paradoxon-imádatáig terjed. A materializmus rég megbukott, de a magvai szétszóródtak, s újra kikelnek. Az önmaga milyenségét már meghatározni is képtelen hipermodernség ezért oly avított, értékvesztett, némi többlet-derengésszerűen kollaptikus. Van is, nincs is... A kizárólagos és hiteles tudományosságot azonban nem lehet megtéveszteni. A kozmosz föltár és csalogat. Elsötétül és hatalmasan kinyílik. *Itt*, köztünk a szellem ellenállhatatlan konvergenciája műfajokra való tekintet nélkül közeledik ahhoz a fölismeréshez, amit két természettudós, Grichka s Igor Bogdanov mondott ki: nem materializmus (következik), hanem metarealizmus. Hogy a realizmus ebben az összefüggésben mit jelent, s mit nem, ez az igazi titok.

A médium angyali modellje

Angyalok száma se mondva se tudva

Dante: Isteni Színjáték

Dante számára az angyalok számosságának kérdése vélhetően másként vetődött föl, mint számunkra. A nagy történeti és kulturális távolság ellenére a késő középkor és a késő újkor az angyalok számossága, illetve számtalansága tekintetében feltűnő hasonlóságot mutat. Ez a párhuzam annál is inkább figyelemre méltó, mivel az angyalábrázolások posztmodern inflációját megelőzően a modernitás mintegy két évszázadán keresztül jószerével hiányzanak, illetve csak perifériálisan (a reneszánsz és barokk ábrázolások népi-egyházi giccs-változatában) és izoláltan (a német romantikában), vagy olyan unikális művészi képvilágokban jelennek meg, mint amilyen Rilke költészete vagy Klee munkássága.

Az angyalábrázolások áradatszerű megjelenése az ezredfordulón – a popkultúra különféle fejleményeitől a magasművészet megannyi műfaján át a szalvéta-ornamentikáig terjedően – számos teoretikus értelmezésre vezetett. Az újra virulenssé vált angyal-kérdésre a 80-as évektől kezdődően tematikus folyóirat-számok – a francia *Traverses* és a német *Tumult* –, továbbá könyvek sokasága kereste a választ.

Utóbbiak közül, eltérő okokból, három különösen figyelemre méltó, mivel bennük a medialitás kérdése hangsúlyosan vetődik föl.

Térközökön át

Andrei Pleșu filozófus *Angyalok* című könyvében nagyszabású áttekintést ad az angelológia történeti, teológiai, filozófiai és ikonográfiai vonatkozásairól.¹ Az elgondolható legnagyobb messzeségen, az Isten (abszolútum) és ember közti távolságon át történő kommunikációt az ortodox keresztény teológia álláspontjáról kiindulva értelmezi. Munkájában a távolság áthidalásának régi-új teóriáját, a térközökön keresztül vezető angyali közvetítést, az intervallumok ontológiájának elméletét fejti ki: „Mihelyt létrejött az intervallum ontológiája, szemünk láttára óhatatlanul megszületnek az átmenet technikái is, a tér feldarabolásának azon technikái, amelyek, a teret »közelségek füzérévé« alakítják. Az angyalok mást sem tesznek, mint *felaprózzák*, elfogadható szeletekre bontják az abszolútumtól bennünket elválasztó távolságot.”²

A térközökön át vezető közvetítésnek ez az elmélete, akárcsak Pleșu más írásaiban megfogalmazott „tér-elmélete”, ígéretes lehetőségeket hordoz. Am ezek nem kerülnek kidolgozásra, végkövetkeztetései általánossá-

gokba vesznek. Viszonyunk a „távolság terrorához” szerint akkor változik meg, „amikor az igazságnak az igaz és a hamis, a valóságnak a valós és az irreális, az állagnak a testi és a szellemi közé eső »lépcsőfokai« ismét szóhoz jutnak”. Értelmezése szerint ugyanis az angyalok olyan *lények*, amelyek érzékelésére elvesztettük a képességeinket. Ennek a helyzetnek a változásáról, az angyalok észlelésének lehetőségéről felvázolt elképzelése kissé homályos: „Az angyalok birodalmának közelében járunk, valahányszor a *létező modulációiról* beszélünk: a lehetőségéről, a virtuálisról, a létezők »intenzív«, felső, közvetett, velejáró, álombeli stb. változatairól. Az angyalok birodalmának közelében járunk, amikor többértékű logikáról, az érzékektől és az értelemtől egyformán eltérő megismerőképességekről vagy olyan eseményekről beszélünk, amelyek sem a »mítosz«, sem a »történelem« fogalmába nem illenek, és azért mégis események (például a látomásszerű élmények).”³

Az angelológia szinte minden vonatkozását számba vevő szerzőt az ezredfordulón mutatkozó angyal-áradat jelensége nem foglalkoztatja, miként más korszakok hasonló fejleménye sem; a jelenségre, s a vele összefüggő problémára nem reflektál.

A tudományfilozófus Michel Serres – látványos művészettörténeti anyagot is felvonultató – munkájában ez a kérdés viszont centrális jelentőségű.⁴ A szerző mintegy a szárnyas lények „hagyományában”, reptéri alkalmazottak párbeszéde formájában fejti ki gondolatait. Végkövetkeztetése szerint mennél több a hírvivő, annál nagyobb a távolság Istentől. Serres kommunikációelméleti érdeklődéséből⁵ adódóan munkájában a mediális összefüggések állnak előtérben. Gondolkodása ugyan mindenfajta vallási gondolkodástól meglehetősen távol áll, az angyalok előtérbe kerülésének és a transzcendens távolság növekményének összefüggéséről tett megállapítása mégis találkozik a teológiával. Ugyanis majdhogynem egybecseng a katolikus teológus Herbert Vorgrimler álláspontjával: „mennél inkább transzcendensnek gondolják Istent, annál inkább teremtett nagyságok révén, semmint önmaga által mutatkozik meg a történelemben”.⁶

Hogyan lehet teljesen hírvivővé válni?

A közvetlen és a közvetített Isten-ember-kapcsolat és angyali modelljének időszerűsége Detlef B. Linke elemzésében jelenik meg a legáryaltabban.⁷ A filozófiában és

¹ Andrei Pleșu: *Angyalok*. Kolozsvár, Koinonia, 2006.

² Andrei Pleșu: „Az angyalok. *Építőkövek a közelség elméletéhez?*”. In: A. P.: *A madarak nyelve*. Pécs, 2000. 248.

³ I. m. 250.

⁴ Michel Serres: *Angels. A Modern Myth*. Paris – New York, 1993. (*La légende des Anges*. Paris, 1993.)

⁵ Michel Serres: *Hermes I – Kommunikation*. Berlin, 1991. (*Hermes I – La communication*. Paris, 1968.)

⁶ Herbert Vorgrimler: *Új teológiai szótár*. Budapest, Göncöl, 2006, 33.

⁷ Detlef B. Linke: *Geist, Glaube und Gehirn*. Reinbeck, Rowohlt, 2003.

Kovács Melinda műve

kommunikációelméletben is jártas agykutató a közvetítés problémájáról egy régebbi írásában azt állapította meg, hogy az „isteni követek messzemenően elfoglalták Isten helyét.”⁸ Későbbi könyvében ugyan nem utal erre, gondolatmenete azonban egyértelműen ilyen kiinduló pozícióra utal. Miként az is, hogy evangélikus keresztényként (és a teológiában is eléggé jártas lévén) nem volt híve az Isten és ember közti térben elszaporodó közvetítők és különféle intézményeik sokaságának sem.

Az angyal-problémát Linke a mai mediális helyzetre tekintettel exponálja: „Az angyalokra vonatkozó kérdés a globális információs társadalom struktúrájának centrumát érinti. Ha az embert olyan információfeldolgozó rendszerként fogják föl, amelynek testi voltára nem kell tekintettel lenni, akkor az közvetlenül az angyalokra vonatkozó teoretikus spekulációkra is vezet. Ugyanis az embert, amennyiben az információ-továbbítás szempontjából értelmezik, akkor nyilvánvalóan úgy tekintik, mint egy angyalt.”⁹

Az üzenet és hordozójának viszonyában a technikai médiumok történetében három markánsan különböző fázis különböztethető meg: Az elsőben az üzenet elválaszthatatlanul a hordozóhoz kötődik (az írás ahhoz a felülethez, amelyre írták). A második fázisban az üze-

net már leválik a hordozóról (pl. az írást fénytávíróval, vagy rádióhullámok révén közvetítik), de még megmarad az analógia világában. Jelenünkre pedig az a jellemző, hogy az üzenet a digitális kódolás folytán nemcsak a hordozótól, hanem az analóg, közvetlen világtól is függetlenné válik. A kommunikáció anyagtalanságának folyamatában bekövetkezett harmadik fázist Vilém Flusser nulldimenzionálisnak nevezi.¹⁰ Az üzenetnek nincs kiterjedése, dimenziótlan; az üzenet anyagtalanná, testetlenné és tetszőlegesen konvertálhatóvá vált.

Linke „angelológiájában” Flusser médiumelméletéből kiindulva¹¹ veti fel a kérdést, hogy az anyagtalanná vált kommunikáció az emberre nézve milyen következményekkel jár: „Mennyire testetlen az ember? Csak a szoftver tünteti ki, avagy a teste is szerepet játszik a kommunikációban? Ezek az együttélésünk szempontjából nagy jelentőségű alapkérdések, és helyénvalónak tűnik azokat a fogalmi alapokat még egyszer megvizsgálni, amelyeket technikai korunk értelmezéséhez használunk. Ekkor kiderül, hogy azokat részben a technikai kor előtti kiberlény, az üzenethordozó kapcsán dolgozták ki.”¹²

Linke érdeklődése a médium angyali modelljére irányul. Nem az üzenet kódolásának és dekódolásának folyamata

⁸ Detlef B. Linke: „Heideggers Mandala”. *Philosophisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft*, 93 (1986) 2. Halbband, 295.

⁹ Detlef B. Linke: *Geist, Glaube und Gehirn*, i. m. 143.

¹⁰ Vilém Flusser: *A technikai képek mindensége felé.* (= *Ins Universum der technischen Bilder*. Göttingen, 1985.) <http://www.artpool.hu/Flusser/Univerzum/15.html>

¹¹ D. B. Linke: *Medientheorie, Hirnforschung... International Flusser Lecture*. Köln, Verlag der Buchhandlung Walther König, 2003.

¹² Detlef B. Linke: *Geist, Glaube und Gehirn*, i. m. Az itt következő, külön nem jelzett idézetek forrásai a könyv 143–158. oldalai.

és jellege foglalkoztatja; az angyali kommunikáció két „végpontja”, az Isten/angyal és az angyal/ember interfész működése is kívül esik érdeklődési körén. Elemzése magára a médiumra, az üzenetközvetítés angyali modelljére irányul. Így koncepciójának követése nem is feltételez valamiféle vallási viszonyt, jóllehet konzekvenciái a vallások megértése szempontjából sem éppen elhanyagolhatóak: „Az üzenet és a hordozó kérdése alapvető az ember önértelmezése számára különböző technológiák közepette, de döntő jelentőségű a különböző vallások és valláselemek strukturális analízisénel.”

Nagyon racionális koncepció

A modern médiumtechnológiák kialakulása a közvetítés jelenségeinek és módozatainak reflexiójához, kutatásához és leírásához vezetett. A közvetítés sok ezer éves történetéhez képest a médiumelméletek viszonylag kései fejlemények, átfogó teóriák az utóbbi ötven évben kerültek kidolgozásra. Csak Marshall McLuhan munkássága nyomán vált nyilvánvalóvá, mennyire a „médium határozza meg az emberi együttélés kiterjedését és formáját.”¹³

A médiumelmélet belátásai nem csak a jelen, hanem a múlt különféle fejleményei és alakzatai, így a vallások viszonylatában is új felismerésekkel szolgálnak. „Ha az ember a vallást az emberi evolúció kísérőjének tekinti – írja Linke –, akkor az ember fejlődését mint a vallási kötődéseibe való növekvő belátást lehet leírni.”¹⁴

Az angyali kommunikáció azért kerülhet a médiumelméleti kutatás fókuszába, mert „erre az évezredekken keresztül kifejlődött teóriakomplexumra visszatekintve az látszik, hogy a kommunikáció nagyon racionális koncepciója áll előtérben.”¹⁵

Linke szerint ez a koncepció a kommunikáció biztosításának angyali paraméterein alapul. Ezek: „1. Az angyalok testetlensége; 2. Az angyal általános fogalom; 3. Az angyalok karának hierarchizálása; 4. Az angyalnak egy vagy kevés üzenete van.”

Testetlen, általános fogalmak

Az angyalok az angelológiában *tisztán szellemi szubsztanciaként* értelmeződnek. Az angyalok testetlensége mellett azonban nem csak ez az egyetlen érv; a hír és a hírnök viszonyának történetében is fellelhetők nyomós érvek az üzenetnek a testtől, ill. személytől való függetlenítése mellett. Ismeretes ugyanis, hogy az ókorban a rossz hírt hozó hírnök szolgálatáért olykor halállal lakolt. Testetlen hírnökök esetében ez a veszély nem állt fenn.

A hírvívő személy életének veszélyeztetettsége mellett az üzenet maradéktalan továbbításának szempontja is a hordozó testetlensége mellett szól: ha a hírvívő élő, hús-vér ember, mindig fennáll a veszélye annak, hogy saját érdekei eltérítik vagy eltorzítják az üzenetet.

Ugyanakkor üzeneteik átadása során az angyalok gyakran emberi alakban látszanak megjelenni. Pleșu mediális metaforája is ezt emeli ki: „ők a biztonságos képernyő, amelyen keresztül Isten megmutatkozik teremtményeinek”.¹⁶ Ilyen bibliai tudósításokon alapulnak a későbbi angyalábrázolások. Linke szerint ennek oka abban keresendő, hogy a látható forrása nélkül felhangzó hang félelemkeltő („absztrakt és irritáló”). Ezért „egy hírvívő bekapcsolódása révén az üzenet az ember számára jobban foghatóvá válik. Az angyal rendszerint egy test képét mutatja, ennyiben adózik a testiségen alapuló emberi észlelőképességnek. Ám az angyalok vonatkozásában a testet nem tekintik lényegesnek. Az érvényre jutott elméletek az angyalokat mint tiszta szellemi szubsztanciákat értelmezik. Ez azt jelenti, hogy testük teljesen az üzenet szolgálatában áll, és csak virtuálisan válik az emberi érzékelés számára szemlélhetővé. Egyébként mellőzik, nehogy a test saját érdekei eltorzíthassák az üzenetet. Hiszen tudjuk, milyen gyorsan képes az emocionalitás és a rosszakarát egy hírt mendemondává és híreszteléssé torzítani.”

A teológiai reflexió a funkcióban határozza meg az angyal fogalmát. (Szent Ágostonnál „az »angyal« valamilyen feladat, nem pedig egy »nem« [genus] neve”.¹⁷) Ebből a „funkcionalitásból” adódik az is, hogy az angyalnak egy vagy kevés üzenete van: az angyal léte, rendeltetése az üzenet közvetítésében áll. Bár a Biblia néhány angyalt névvel illet – így pl. Gábriél = Isten ereje, Ráfáél = Isten gyógyít –, ez nem jelenti azt, hogy individuumokról lenne szó. „A középkorban arisztotelészi elgondolások nyomán kialakult az elképzelés, hogy az angyalok esetében általános fogalmakról és nem individuumokról van szó. Ez érthető, ha tekintetbe vesszük a mai információs rendszereknek a testi individuációval szembeni közömbösségét. Ma a legkülönbözőbb üzenethordozókkal lehet információkat szállítani, s ezek semmiféle testileg megragadható individualitást nem mutatnak.”¹⁸

A hierarchiák hátulütői

Az angyalok karának hierarchizálása Pseudo-Dionüsziosz Areopagitéstől ered, aki az angyalok világát háromszor hármasságok hierarchiájába rendezetten írta le. „Az egyetemes és lényegfeletti harmónia annyira gondoskodott minden értelmes és szellemi lény szent és szép rendjéről és szabályszerű felemelkedéséről, hogy minden egyes hierarchia számára is szent rendfokozatokat állapított meg. Ezért úgy találjuk, hogy minden hierarchia első, középső és végső erőkre oszlik.”¹⁹

¹³ Marshall McLuhan: Die magischen Kanäle (= Understanding Media). Dresden – Basel, Verlag der Kunst, 1995. 23.

¹⁴ Linke: i. m. 34.

¹⁵ I. m. 144.

¹⁶ Andrei Pleșu: Angyalok, i. m. 242.

¹⁷ Herbert Vorgrimler: i. m. 33.

¹⁸ D. B. Linke: i. m. 146.

¹⁹ Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész: „A mennyei hierarchiáról”. Ford. Erdő Péter, in: Az isteni és az emberi természetéről I–II. Görög egyházatyák. Budapest, Atlantisz, 1994, II., 242.

E rendezettség mellett kommunikációelméleti szempontból szólnak érvek.²⁰ A hírvivők hierarchizálása az üzenetek eljutásának biztosítását látszik szolgálni, ugyanakkor éppen az angyalok hierarchiájával függ össze a gonosz eredete, Lucifer bukása. Bár Linke itt a hierarchizmus vallási-teológiai vonatkozásából indul ki, a médiális konzekvenciákat tartja szem előtt, megemlítve, hogy „néhány Talmud-hely szerint az angyalokat az Úr az ember előtti meghajlásra szólította fel. A hierarchikus modell szerint az angyalok az embernél magasabban állnak, és ezzel az aktussal az jutott volna kifejezésre, hogy a hierarchia »magasabb rangjai« az alacsonyabbak előtt tiszteletudóan meghajolnak. Ezt a legfőbb angyal elutasította, mivel számára ez a hierarchia megzavarása volt. A hierarchiát tehát nem egy értékskála statikus állványzatának kell tekinteni, hanem olyasvalaminek, ami a döntő üzenetet lehetővé teszi; azt, hogy minden az emberre irányul.”²¹

A legfőbb angyal ezt nem akarta elfogadni, hanem „saját apparátusának hierarchiáját akarta üzenetté tenni”. Linke megjegyzi, hogy „angeletika, az angyalokról szóló tan, mint a médiatudomány magva, természetesen még sok további analógiát kínál. Így például azt, hogy a médiarendszerekben extrém félelem uralkodik azzal a lehetőséggel kapcsolatban, hogy a közvetített üzenet a kiagyalt hír- és médiarendszer fölött hatalomra tehet szert.”

De ez a hierarchia nemcsak a benne betöltött pozíciók – és felforgathatóságuk – szempontjából problematikus, hanem az üzenet átvitelében is nehézségekkel jár. A hierarchizálás folytán ugyanis túlzottan komplikálttá válik: „amennyiben absztrahálhatja is magát az egyes angyal, az üzenetközvetítés hierarchikus szervezetének gondolata mintegy ballasztal tetézi a hírt. Ha abból indulunk ki, hogy a médium az üzenet (v. ö. Marshall McLuhan), akkor az információ hierarchikus közvetítése pusztán annak észlelésévé torzul, hogy itt egy hierarchia szól hozzám.”²²

Linke szerint ennek a klasszifikáló rendezésnek bizonyára volt jelentősége a görög politeizmustól az egyistenhitre való átmenet szempontjából, ám az Úrhoz fűződő kapcsolatnak teherátvitelére vált a monarchikus politikai modellel való társítása.²³ „Ha ez a hierarchia már nem az Úr hierarchián kívüli végtelenségére utal, akkor saját dinamikára tesz szert, és a hierarchia legfelső vezetőjét a hierarchia és a lét legmagasabb pontjává nyilvánítja. Ez a középkorra jellemző ordo-gondolat az Úrnak a lét rétegzett piramisában a *summum ens* helyet jelölte ki. Így a patológikus üzenetközvetítő rendszer hálójába kerül, amelynek bár híre eredendően öröme kellene hangoljon, ám a közvetítő apparátusa eltereli a figyelmet e hírről.”²⁴

A hírforrás és a „célszemélyek” közé ékelődő hierar-

chikus apparátus nemcsak az eredendő *örömhír* közvetítésének válik akadályává. „Mivel az üzenetek információelméleti szempontból az újdonságra tekintettel jellemezhetőek, egy félreértett és a tudat egészét bekebelező hierarchikus rendszer az újdonság észlelésének elkerülésére vezet. A vertikális orientálódás az emberi kogníció számára egy erős vonatkoztatási rendszer. Jákob álma az angyalokról, akik lajtorján ereszkednek le a Földre és a Földről viszik a híruket a Mennybe, nem a monarchikus-patriarchális szervezettségű apparátusról szól, hanem a zsidóságot kitüntető, az Úrhoz fűződő közvetlen Én-Te-viszony örömteli-eleven kétoldalúságba öltözötten jelenik meg.”²⁵

A médium paradox vonása, akár csak a modern kommunikációs eszközök és intézmények esetében, itt is érvényre jut: miközben a közvetítő a hírek átvitelét végzi, a kommunikációs folyamat két végpontja között üzeneteket közvetít, egyúttal a felek közé is kerül; mintegy közéjük ékelődik; közvetlen kapcsolatuk lehetőségét közvetettségük alakítja. A közvetettség terét saját közvetítői rendszerével, technikai és intézményi apparátusával tölti be. Az intézmények működése pedig – amint az Max Weber nyomán ismeretes – nem utolsó sorban önmön fennmaradásukra és növekedésükre irányul. A technikai fejlesztés logikája pedig – a piaci motívumoktól nem éppen függetlenül – eszközrendszerének önfejlődéséhez, az eszköztár bővüléséhez vezet. Így a médium technikai és intézményi apparátusa egyaránt saját terének kiterjesztését, a köztes tér betöltését szolgálja.

Angyalok az analógia alkonyán

Miközben a mai társadalmakban egyre szerteágazóbban, egyre számosabb médiumon keresztül, és egyre gyorsabban zajlik a közvetítés folyamata, az átvitel útjai és módozatai egyre inkább láthatatlanná válnak. A még valamelyest megragadható, érzékelhető közvetítés egyre átadja a helyét a láthatatlan, érzékelhetetlen átvitelnek. A digitális kódolás megjelenésével kezdődő, mintegy három-négy évtizede tartó analóg-digitális koegzisztencia napjainkban ér véget.²⁶

A technikai médiumok fejlődésének folyamata az átvitel közvetlen eljárásaitól egyre messzebb kerül, az anyagi, érzékelhető hordozóktól az immateriális, érzékelhetetlen technológiák irányába tart. Ez a folyamat ugyanakkor fölerősíti az érzékelhetőség, a láthatóság iránti vágyat. A növekvő feszültség a médiumok tekintetében különösen erősen tapasztalható. Az angyaloknak a *globális információs társadalom struktúrájának centrumát* érintő kérdése ezért nemcsak teoretikusan vetül föl, hanem a posztmodernben meg is mutatkozik²⁷: a hírvivő angyal-alakok reciklált, sokszorosított halmazában, akiknek *száma se mondva se tudva*.

²⁰ „Az angyalok továbbítanak egy üzenetet és magasztalják ennek eredetét.” Linke: i. m. 146.

²¹ I. m. 150.

²² Uo.

²³ Mint ahogy vélhetően az elgondolás eredete is abban rejlik.

²⁴ Linke: i. m. 149.

²⁵ Uo.

²⁶ Az Európai Unióban 2012-ben szűnnek meg az analóg televíziós adások.

²⁷ Az analóg-digitális átmenetnek ez az időszaka, ill. reflexiója, az *eltűnés esztétikája* (Paul Virilio) a posztmodern korszakára esik.